

УДК 349.2

<https://doi.org/10.34142/23121661.2022.35.15>orcid.org/0000-0003-4752-5720

© Ревякін М.О., 2022

М. О. Ревякін

**ЗМІСТ ПРАВА НА ПРАЦЮ ЗАСУДЖЕНИХ
ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В КОНТЕКСТІ
ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ**

M. Revyakin

**THE CONTENT OF THE RIGHT
TO LABOR OF CONVICTED PERSONS
IN THE CONTEXT OF THE PRACTICE
OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN
RIGHTS**

Анотація. Автор зазначає, що діяльність ЄСПЛ демонструє відмінності роботи в установах виконання покарання та роботи, яку здійснюють звичайні працівники, щодо багатьох аспектів. Це є головною метою реадaptaції та ресоціалізації засуджених до позбавлення волі як безпосередньо для нормального життя в пенітенціарних закладах, так і після відбуття покарання. Автор констатує, що здійснення суспільно корисної праці в установах виконання покарань не обмежує право на працю ув'язнених та не визначає її як примусову чи обов'язкову. На переконання автора, здійснення суспільно корисної праці повинно відбуватись не свавільно, а з огляду на стан здоров'я засудженого до позбавлення волі, його статі, професійних навичок та здібностей, робота не повинна наносити шкоду здоров'ю засудженого, має оплачуватись та здійснюватись із дотриманням інших вимог трудового законодавства. На думку автора, зміст права на працю засуджених до позбавлення волі є дуальним: по-перше, він містить можливість вибору роботи та типу діяльності за трудовим договором, по-друге, передбачає здійснення суспільно корисної праці з усіченим вольовим аспектом, але й із дотриманням всіх інших трудових прав та гарантій.

Ключові слова: право на працю, засуджені до позбавлення волі, примусова праця, суспільно корисна праця, трудові права.

Abstract. The author points out that in its practice the ECtHR notes that work in penitentiary institutions differs from the work performed by ordinary workers in many aspects. Its main goal is the readaptation and resocialization of those sentenced to deprivation of liberty, both directly for a normal life in penitentiary institutions, and after serving the sentence. The author states that the implementation of socially useful labor in penitentiary institutions does not restrict the right to work of prisoners and does not constitute forced or compulsory labor. According to the author, the implementation of socially useful labor should not take place arbitrarily, but taking into account the state of health of the convict sentenced to deprivation of liberty, his gender, professional skills and abilities, should not harm the health of the convict, should be paid and performed in compliance with

other requirements of labor legislation. The author points out that the content of the right to work of those sentenced to deprivation of liberty is of a dual nature. Firstly, it includes the possibility of choosing a job and the nature of the activity under an employment contract, and secondly, it involves the implementation of socially useful labor with a truncated volitional aspect, but also with the observance of all other labor rights and guarantees.

Key words: the right to work, those sentenced to deprivation of liberty, forced labor, socially useful labor, labor rights.

Постановка проблеми. В умовах євроінтеграції України питання дотримання Україною європейських стандартів у всіх суспільних сферах та дотримання європейських стандартів прав усіх вразливих груп є актуальним. Однією з найвразливіших груп в Україні є засуджені до позбавлення волі, а одне з їхніх прав, яке часто порушується, – право на працю, яка буде гідно оплачуватися та здійснюватися в гідних умовах. Необхідно зазначити, що виправлення засуджених та трудова діяльність завжди були пов'язані між собою поняттями. Ще за радянських часів установи виконання покарань називались виправно-трудовими таборами, або виправно-трудовими колоніями. Навіть зараз суспільно корисна праця є одним з основних засобів виправлення й самореалізації засуджених до позбавлення волі, про що зазначено в ч. 3 ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК) [1]. Проте 2014 року Верховною Радою був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» [2], відповідно до якого в ч. 1 ст. 118 формулювання «повинні працювати» було замінено формулюванням «мають право працювати».

Наразі ч. 1 ст. 118 Кримінально-виконавчого кодексу України закріплює, що «засуджені до позбавлення волі мають право працювати. Праця здійснюється на добровільній основі на підставі цивільно-правового або трудового договору, що укладається між засудженим та фізичною особою-підприємцем або юридичною особою, для яких засуджені здійснюють виконання робіт чи надання послуг. Такі договори погоджуються адміністрацією колонії та повинні містити порядок їхнього виконання. Адміністрація зобов'язана створювати умови для праці засуджених за цивільно-правовими та трудовими договорами» [1]. Крім того, КВК містить положення про те, що «засуджені можуть залучатися без оплати праці лише до робіт з благоустрою колоній і прилеглих до них територій, а також з поліпшення житлово-побутових умов засуджених або до допоміжних робіт із забезпечення колоній продовольством» [1; ч. 5, ст. 118]. Тобто остання норма права залишає досить широким спектр випадків залучення засуджених до позбавлення волі до робіт без врахування їхнього волевиявлення на саму працю. У цьому аспекті для науки трудового права є важливим диференціювати власну сферу дії на правове регулювання трудових відносин із засудженими до позбавлення волі від суто кримінально-виконавчих відносин, які не передбачають врахування ініціативи цієї категорії для їх залучення до

певного виду робіт. Найбільш докладно це питання розглянуто в практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Аналіз останніх досліджень. Проблематика змісту права засуджених до позбавлення волі на працю у вітчизняній науці трудового права розглядалась переважно як предмет дослідження науки кримінально-виконавчого права. Розглядаючи питання розширення сфери дії трудового права на працю засуджених до позбавлення волі О. І. Опанасенков зазначає, що «чим меншою є різниця між принциповими підходами до регулювання права на працю засуджених до позбавлення волі та вільних громадян у національному законодавстві, тим більш надійним виявлятиметься захист, охорона й забезпечення прав та законних інтересів учасників трудових відносин в УВП» [3, с. 265]. Д. О. Новіков визначив позитивні зрушення щодо визнанням за засудженими до позбавлення волі права на працю та наголосив на тому, що «існує необхідність не лише доктринально визнати необхідність повноцінної інтеграції до сфери дії трудового права праці осіб, засуджених до позбавлення волі, але й поглибленого вивчення окремих критеріїв диференціації правового регулювання праці цієї категорії осіб для вироблення оновленого законодавства, що забезпечить високий рівень захисту трудових прав засуджених та сприятиме їх ефективній ресоціалізації» [4, с. 56]. Водночас українські вчені не досліджували зміст права засуджених до позбавлення волі на працю через вивчення практики ЄСПЛ. А це є особливо важливим у тому контексті, що рішення ЄСПЛ визнаються джерелами права в Україні та обов'язково мають враховуватись під час внесення змін до чинного законодавства та в практиці його застосування.

Формулювання мети статті. Автор має на меті дослідити проблематику змісту права засуджених до позбавлення волі на працю в контексті практики Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу статті. Згідно зі ст. 4 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) «ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю» [5]. Для цілей цієї статті значення терміна «примусова чи обов'язкова праця» не поширюється, зокрема, на будь-яку роботу, виконання якої зазвичай вимагається під час призначеного відповідно до положень статті 5 цієї Конвенції (право на свободу та особисту недоторканність) тримання в умовах позбавлення свободи або під час умовного звільнення. Отже, в ЄСПЛ справи щодо тлумачення цих положень Конвенції розглядаються доволі часто.

Так, у справі *De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium* [6] ЄСПЛ вирішив, що робота, виконання якої вимагали від заявника в місці виконання покарання, не виходила за межі «нормальної» у цьому випадку, оскільки її мета полягала в тому, аби допомогти заявнику реінтегруватись до суспільства.

У справі *Van Droogenbroeck v. Belgium* [7] заявник був засуджений за крадіжку на два роки, після цього протягом кількох років був під наглядом державних служб, які могли повторно повернути його до в'язниці. Він скаржився, що перебував у підневільному стані, оскільки залежав від «капризів

адміністрації» і був примушений до праці, щоб мати на рахунку певну суму грошей. ЄСПЛ визнав, що порушення статті 4 Конвенції не було. Суд наголосив, що ситуація заявника могла б розглядатися як підневільний стан лише тоді, коли вона містила б серйозний ступінь обмеження волі. У справі заявника такого не спостерігалось. Крім того, робота, яку йому необхідно було виконувати, не виходила за рамки звичайних обов'язків, а заробіток від неї мав допомогти йому в соціальній реадаптації.

У справі *Stummer v. Austria* [8] заявник стверджував, що європейські стандарти змінились, а отже, робота в'язнів без приналежності до пенсійної системи за віком більше не може розглядатися як робота, яку мають право вимагати від в'язнів. ЄСПЛ не вважав, що така робота становить «примусову чи обов'язкову працю». На думку Суду, хоча Європейські пенітенціарні правила 2006 р. відображали еволюційну тенденцію, це не могло перетворитися на зобов'язання згідно з Конвенцією. Суд не знайшов підстави для тлумачення статті 4, яке відстоював заявник, і дійшов висновку, що обов'язкова робота, яку він виконував як ув'язнений, не пов'язана з пенсійною системою за віком і таку роботу необхідно розглядати як «роботу, яку потрібно виконувати під час звичайного тримання під вартою» згідно з пунктом 3 (а) статті 4 Конвенції.

Аналогічна позиція була прийнята ЄСПЛ у справі *Meier v. Switzerland* [9]. Заявник Біт Мейєр 2003 року був засуджений до чотирьох років і чотирьох місяців позбавлення волі. У березні 2010 року апеляційний суд Швейцарії призупинив покарання у вигляді позбавлення волі, замінивши його попереднім ув'язненням. 6 грудня 2011 року Мейєр клопотав про звільнення його від обов'язкової роботи під час відбування покарання. Його прохання було відхилено. Тюремна влада запровадила суворіший тюремний режим проти нього через відмову від роботи. Це рішення згодом було скасовано після апеляції Мейєра до федерального суду, яку він подав 15 лютого 2003 року, стверджуючи про неправильне застосування Кримінального кодексу та порушення людської гідності та свободи особистості. Федеральний суд Швейцарії відхилив його апеляцію, ухваливши, що примусові роботи для ув'язнених безпосередньо не є порушенням прав людини за умови, що робота пропонується з огляду на здібності, підготовку та інтереси кожної людини.

Розглядаючи цю справу, ЄСПЛ ухвалив, що обов'язкова робота засуджених до позбавлення волі після досягнення пенсійного віку не порушує статті Європейської конвенції з прав людини. ЄСПЛ зазначив, що не було достатнього консенсусу серед країн-членів Ради Європи щодо обов'язкових робіт для ув'язнених після досягнення пенсійного віку. Відповідна та розумна робота могла б допомогти структурувати повсякденне життя та зберегти корисну діяльність, цілі, які були важливими для добробуту в'язня, який довго перебуває у в'язниці. У розглянутому випадку щодо характеру роботи, яку виконують ув'язнені, що досягли пенсійного віку, національне законодавство передбачало звільнення від роботи для певних категорій ув'язнених залежно від їхньої придатності до роботи та стану здоров'я. Крім того, він працював лише близько

трьох годин на день та отримував винагороду за роботу. Суд також акцентував увагу на відсутності достатнього консенсусу між державами-членами щодо вимоги до засуджених працювати після досягнення пенсійного віку. Це означає, що національні органи влади користувалися широкою свободою розсуду щодо цього питання. Відповідно до рішення ЄСПЛ, європейських пенітенціарні правила не обов'язково потрібно тлумачити як такі, що повністю забороняють державам-членам вимагати від в'язнів, які досягли пенсійного віку, працювати.

На підставі цих рішень ЄСПЛ можна констатувати, що позиція Суду формувалася на нормативно-правовій базі, яка існує в інших державах-учасниках Ради Європи. Як зазначено в правилі 26 Європейських пенітенціарних правил (далі – ЄПП) щодо мінімальних стандартів дотримання трудових прав засуджених, «в місцях ув'язнення варто розглядати як позитивний елемент внутрішнього режиму та ніколи не застосовувати як покарання; адміністрація пенітенціарної установи мусить прагнути надати ув'язненим достатньо корисної роботи; характер роботи, яка надається, наскільки це можливо, повинен підтримувати або розвивати навички, що дозволять ув'язненому заробляти собі на життя після звільнення; при наданні роботи виключається будь-яка гендерна дискримінація; робота, яка включає елемент професійної підготовки, повинна надаватися ув'язненим, яким це може надати користь, особливо молодим ув'язненим; ув'язнені можуть обирати вид діяльності, в якій вони хотіли б брати участь, у межах наявних можливостей, з урахуванням відповідного професійного відбору та вимог порядку і дисципліни; організація та методи роботи у виправних установах повинні максимально відповідати організації та методам аналогічної роботи в суспільстві для того, щоб підготувати ув'язнених до умов нормального професійного життя; хоча одержання фінансового прибутку від діяльності підприємств у виправних установах може бути корисним з огляду на підвищення стандартів, а також якості та доцільності професійної підготовки, проте інтереси ув'язнених не мусять підпорядковуватися цій меті; адміністрація пенітенціарної установи або самостійно, або разом із приватними підрядниками має забезпечити роботу для ув'язнених як на території пенітенціарної установи, так і поза її межами; у будь-якому випадку ув'язнені мусять отримувати за свою працю справедливую винагороду; ув'язнені мусять мати можливість витрачати принаймні частину свого заробітку на придбання дозволених предметів для особистого користування та виділяти частину заробітку своїм родинам; слід заохочувати ув'язнених до того, аби вони заощаджували частину свого заробітку, який має бути їм виданий після звільнення або використаний для інших дозволених цілей; заходи з охорони здоров'я ув'язнених та техніки безпеки їхньої праці мусять бути не менш суворими, аніж заходи, які застосовуються щодо робітників на волі; слід передбачити кошти для виплати ув'язненим компенсації у випадку отримання виробничої травми, включаючи професійні захворювання, на умовах не менш сприятливих, аніж умови, передбачені законом для робітників на волі; максимальна тривалість робочого дня та робочого тижня ув'язнених встановлюється

відповідно до місцевих норм або звичаїв, які визначають умови найму вільних робітників; ув'язнені повинні мати принаймні один день відпочинку на тиждень і досить часу для освіти та інших занять; наскільки це можливо, працюючі ув'язнені повинні включатися до національної системи соціального забезпечення» [10]. Як бачимо, ЄПП визнають можливість виконання суспільно корисної праці засудженими до позбавлення волі, що не визнається примусовою та обов'язковою працею.

Варто відзначити, що і у вітчизняній науці щодо значення суспільно корисної праці засуджених до позбавлення волі наявні аналогічні позиції. На думку О. Шкути, «суспільно корисна праця засуджених – це один із засобів і стимуляторів їх виправлення і ресоціалізації» [11, с. 116]. Водночас інші науковці звертають увагу на недопустимість та беззмістовність залучення засуджених до робіт без врахування їх волевиявлення. Так, Л. Шумна вказує, що «незважаючи на новації законодавства щодо залучення засуджених до праці з обов'язковості до визнання як конституційного права, праця все одно залишається одним з основних засобів впливу на засудженого. Головний наслідок наведених подвійних стандартів значення праці – це негативне ставлення до праці самих засуджених, її сприйняття як елементу покарання, невинуватеного примусу, що зводить нанівець виховну роль цієї діяльності» [12, с. 166].

Висновки. ЄСПЛ зазначає у своїй практиці, що праця в установах виконання покарання відрізняється від роботи, яку виконують звичайні працівники, багатьма аспектами. Це є головною метою реадaptaції та ресоціалізації засуджених до позбавлення волі як безпосередньо для нормального життя в пенітенціарних закладах, так і після відбуття покарання, про що неодноразово вказував ЄСПЛ у своїй практиці. Отже, здійснення суспільно корисної праці в установах виконання покарань не обмежує право на працю ув'язнених та не є примусовою чи обов'язковою працею. При чому здійснення суспільно корисної праці повинно відбуватись не свавільно, а з урахуванням стану здоров'я засудженого до позбавлення волі, його статі, професійних навичок та здібностей, не повинна наносити шкоду здоров'ю засудженого, повинна оплачуватись та виконуватись із дотриманням інших вимог трудового законодавства. Відповідно, зміст права на працю засуджених до позбавлення волі має дуальний характер. По-перше, він включає можливість вибору роботи та характеру діяльності за трудовим договором, по-друге, передбачає здійснення суспільно корисної праці із усіченим вольовим аспектом, але й із дотриманням всіх інших трудових прав та гарантій. У подальших публікаціях актуальним є звернутись до вивчення правового регулювання умов праці засуджених до позбавлення волі, що виходять із їх особливого правового статусу.

Література

1. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 10.02.2022); 2. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу

засудженого до європейських стандартів: Закон України від 08 квітня 2014 року. № 1186-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1186-18#Text> (дата звернення: 10.02.2022); **3.** Опанасенков О. І. Правове регулювання праці засуджених до позбавлення волі як засіб їх виправлення: сучасність і перспективи. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 27. С. 258–266; **4.** Новіков Д. О. Диференціація правового регулювання праці осіб, засуджених до позбавлення волі: зб. наукових праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Харків. 2021. Сер. Право. Вип. 34. С. 50–57; **5.** Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.02.2022); **6.** De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium, § 90 (18.06.1971). The European Court of Human Rights. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_161#Text (дата звернення: 10.02.2022); **7.** Van Droogenbroeck v. Belgium (24.06.1982). The European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22dmdocnumber%22:\[%22695348%22\], %22 itemid %22:\[%22001-57471%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22dmdocnumber%22:[%22695348%22], %22 itemid %22:[%22001-57471%22]}) (дата звернення: 10.02.2022); **8.** Stummer v Austria (07.07.2011). The European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-105575?TID=ihgdqbxnfi> (дата звернення: 10.02.2022); **9.** Meier v. Switzerland (09.02.2016). The European Court of Human Rights. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Cases_list_2016_ENG.pdf (дата звернення: 10.02.2022); **10.** Європейські пенітенціарні правила від 11 січня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення: 10.02.2022); **11.** Шкута О. Окремі питання залучення до праці засуджених до позбавлення волі. *Наук. часопис Нац. акад. прокуратури України*. 2016. Вип. 1. С. 111–118; **12.** Шумна Л. Особливості праці засуджених до позбавлення волі: і право, і обов'язок. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2018. Вип. 2. С. 160–167.